

Б. В. Позріщук,

к. е. н., доцент, Вінницький інститут економіки

Тернопільського національного економічного університету

СВІТОВИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА, ПЕРЕРОБКИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗЕРНОПРОДУКЦІЇ НА ІННОВАЦІЙНІЙ ОСНОВІ

У статті розглянуто світовий досвід господарювання, аспекти державного регулювання аграрного сектора економіки, визначено можливості застосування світового досвіду виробництва, зберігання, переробки та реалізації зернопродукції в Україні.

The article dwells upon the world's management of economy, aspects of state management of agricultural sector. The article determines the necessity measures, needed for production, preservation, processing and realization grain for products.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З огляду на сучасні зміни, що відбуваються в зернопродуктовому підкомплексі, першочергового значення набувають питання організації системи ефективного зерновиробництва, переробки та зберігання продукції, що значною мірою визначається не лише внутрішніми, а й зовнішніми чинниками, зокрема світовими тенденціями розвитку аграрного сектора економіки, що потребують поглибленого вивчення з метою можливостей використання світового досвіду.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми розвитку зернопродуктового підкомплексу відображені в працях: І.І. Лукінова, О.О. Сторожука, В.І. Бойка, С.С. Бакая, М.Г. Лобаса, П.Т. Саблука, І.Г. Червена, О.Ю. Єрмакова, М.Я. Полоцького, О.К. Слюсаренка, О.Г. Шпикуляка, Ю.П. Воскобойніка, Р.П. Саблука, О.В. Овсянікова, В.А. Перегуди, С.М. Чмиря та інших. Але, незважаючи на вагомий розробки в даній сфері, питання ефективного розвитку виробництва, переробки та реалізації зернопродукції зернопродуктового підкомплексу з врахуванням світового досвіду господарювання потребують подальших досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета роботи — за результатами наукового аналізу сутності, функцій та механізму дії регуляторних чинників виробництва, переробки, зберігання та реалізації зернопродукції в розвинутих країнах світу визначити основні напрями

удосконалення функціонування зернопродуктового підкомплексу України. Методологічна основа досліджень — діалектичний метод пізнання, праці вчених економістів аграрників. Дослідження проводилися на базі системного, структурного, функціонального аналізу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Світовий досвід свідчить про використання в практиці різних форм та методів регулювання інноваційної діяльності. Особливо це стосується економічно розвинутих країн, де сформовані ефективні механізми податкового регулювання підприємств, що залучають інноваційні ресурси.

Зокрема, США та Великобританія підтримують низький рівень оподаткування корпорацій і вважають це потужним стимулом для ризикових технологічних змін. У Німеччині, Іспанії та Італії низькі ставки базових податків доповнені спеціальними системами заохочування ризикових проектів. Щодо Франції, то вона застосовує іншу комбінацію: високі податки для всіх і різні спеціальні стимули інноваційного підприємництва. Це означає, що в Україні необхідно формувати свою систему методів державного регулювання інноваційної діяльності, яка на власному історичному та ментальному ґрунті стимулюватиме підприємницькі структури до інноваційного розвитку.

Для України як нового самостійного гравця на світовому ринку за нових умов важливо забезпечувати надійність і передбачуваність дій усіх суб'єктів міжнародних відносин — від органів влади до окремих громадян [1].

Світовий досвід дозволяє окреслити основні напрями державної політики щодо організації та функціонування ринку аграрної продукції, а саме: захист внутрішнього ринку митними важелями та переведення імпорту продовольства на конкурентні засади; підтримка доходів товаровиробників ринковими засобами та прямими інноваційними субсидіями, активна допомога товаровиробникам у проведенні експортних операцій.

Серед важелів адміністративного регулювання сільськогосподарських ринків США використовуються такі механізми, як цінова підтримка за допомогою урядових закупівель, компенсаційні платежі фермерам, обмеження обсягів виробництва та продажу, встановлення певного фіксованого рівня цін (мінімального, максимального або цільового), сприяння зовнішньоекономічній діяльності суб'єктів виробничих відносин у країні, обмеження доступу імпортованого продовольства на вітчизняний ринок шляхом тарифних і нетарифних методів.

Західна економічна теорія і практика ґрунтується на концепції, за якої основними механізмами, на основі яких здійснюється регулювання цін, є дія економічних законів, а саме: закону вартості, який враховує ціну виробництва (механізми цього закону впливають на всі складові виробництва); закону отримання норми прибутку (у Західній Європі максимальний процент прибутку не може перевищувати 21%, в Японії — 19%); закону норми експлуатації, що регулює рівень заробітної плати; закону рівня приватизації, який визначає ефективність використання основних фондів, їх оновлення, та інших законів. Таким чином, сучасна практика регулювання цін західної економіки — це складніший механізм, аніж класичні постулати політекономії, які будували ціноутворення на основі теорії витрат. Разом з тим, вона має суттєві відмінності і від маржинальної теорії ціноутворення, за якою останнє передбачає співвідношення між попиту і пропозицією та коригування з огляду на нижню межу — витрати в процесі виробництва та реалізації — та верхню межу — суб'єктивну оцінку користності товару на ринку з боку споживача.

У розвитку світового ринку зерна значне місце посідає формування цін як одного з важливих засобів забезпечення збалансованої діяльності ринкової системи. Ринок може успішно функціонувати за умов застосування гнучкого механізму ціноутворення, спрямованого на максимальне наближення цін до суспільно необхідних затрат праці [2].

У країнах із розвинутим аграрним ринком держава відіграє вирішальну роль у встановленні механізмів регулювання виробництва і продажу продукції відповідно до галузевих пріоритетів. Наприклад, у США до 60% зерна реалізується за регульованими каналами збуту. Провідні за виробництвом зерна країни світу сформували ефективні системи державного регулювання розвитку зернового господарства, основою яких є значне бюджетне фінансування галузі.

Особливий інтерес представляє економіка США, Канади, країни ЄС, які є великими експортерами зерна. Метою державного регулювання економіки в

цих країнах є підтримка ефективного ринкового механізму. Основними механізмами важелями впливу на виробництво тут є ціни, кредити, податки, дотації. Залежно від ситуації, політика щодо застосування цих важелів переглядається, абсолютне і відносне їх вираження в різні періоди змінюються. Механізм державної підтримки спрямований на стимулювання розвитку великого високо механізованого виробництва зерна. Більшість коштів надається фермам, які виробляють дешевше зерно, використовуючи нові досягнення науково-технічного прогресу.

Основним елементом державних аграрних програм у країнах ЄС є проведення уніфікованої цінової політики. З кінця 1960-х і до середини 1980-х ціни підтримки були єдиними для всіх держав і встановлювалися на рівні, який перевищував світовий. Для підтримки високої ціни на внутрішньому ринку аналогічний імпортований товар обкладався митним збором, який за окремими видами продовольства досягав 200%. Високі ціни підтримки сприяли виробництву надлишків сільськогосподарської продукції, які експортувалися за низькими субсидованими цінами. Рівень експортних субвенцій становив близько 30% вартості продовольства, що надходило на зовнішні ринки. Зокрема, різними формами субвенцій було охоплено до 84% обсягів експорту зерна. За таких умов фермери витримували конкуренцію на світових ринках та забезпечували необхідний рівень прибутковості [3].

У науковій літературі сформоване положення про ефект цінового резонансу економічного циклу. Його сутність полягає у тому, що значне підвищення цін стимулює зростання виробництва лише 2—3 роки. З часом значно зростають ціни на засоби виробництва, що зменшує доходи товаровиробників сільськогосподарської продукції до рівнів, які не дають змоги вести розширене виробництво у фермерському господарстві.

Таким чином, сільське господарство знову потребує чергового регулювання цінового механізму. Стрижнем такої концепції державного впливу на ціноутворення, на думку В. П. Галушко та ін., є дотримання оптимального співвідношення цін на сільськогосподарську продукцію та засоби виробництва для сільського господарства [4]. При цьому враховуються умови виробництва, нормативні витрати, середня норма прибутку на вкладений капітал, світові ціни та інші фактори, які можуть або стимулювати, або обмежувати зростання обсягів аграрного виробництва.

На нашу думку, зі світового досвіду господарювання в Україні слід реалізувати такі напрями:

- створення умов для конкуренції учасникам ринкової торгівлі зерном і зернопродуктами;
- роздержавлення підприємств системи заготівлі, зберігання і переробки зерна, усунення державної хлібної монополії;
- докорінна зміна порядку формування і розподілу державних ресурсів зерна;
- формування ринкової інфраструктури на інноваційній основі;
- перехід на економічні методи

державного регулювання ринкових відносин, які повинні здійснюватись через аграрне законодавство.

Країни ЄС зацікавлені у купівлі високоякісного зерна. Основна частина країн-імпортерів (наприклад, Китай, Індія) здійснюють одночасні закупки значного обсягу пшениці з обмеженим терміном доставки. Експортери мають постачати партії пшениці однорідної якості, забезпечуючи своєчасне постачання відповідно до укладених контрактів. Для цього країна-експортер має володіти сильною матеріально-технічною базою зберігання і достатніми елеваторними терміналами, розвинутою транспортною комунікацією, вантажно-розвантажувальним обладнанням.

Специфічним способом регулювання пропозиції з огляду на значні обсяги зовнішніх інтервенційних виходів на аграрний ринок, як вже відзначалося, є митна й тарифна політика. Однак, використання цього інструменту досить обмежене через міжнародні угоди, договори та правила. Регулювання аграрного ринку з огляду на зовнішньоекономічні аспекти його функціонування полягають у визначенні імпортованих обмежень, квот і тарифів (митних станок); наданні експортних субвенцій та встановленні, у разі потреби, постійних або тимчасових обмежень на експорт.

Регулювання цін є одним із найбільш багатограничних і комплексних економічних регуляційних інструментів. Таке регулювання в умовах ринкової економіки має небагато спільного із відомою соціалістичною практикою адміністративно-директивного регулювання цін і полягає у певній модифікації (у бік збільшення або зменшення) середніх цін на певний вид продукції залежно від прогнозованої або бажаної ринкової диспозиції. У більшості випадків здійснюється непряме регулювання цін із забезпеченням їх певних мінімальних і максимальних меж (інтервенційні мінімальні та максимальні ціли). В межах цього цінового простору (коридору) регулювання переважно не проводять. Практика регулювання цін є досить поширеною, проте вона вимагає детального методичного опрацювання, інституціональної підтримки й значних фінансових ресурсів. Водночас регулювання цін має деякі негативні наслідки, оскільки такий вплив на ринок зменшує рівень і гостроту конкурентного змагання, нівелює економічну результативність виробництва, а відтак, сприяє зниженню рівня ефективності галузі загалом. Серед найбільш використовуваних "цінових" інструментів є: пряме або непряме встановлення максимальних чи мінімальних реалізаційних, оптових, роздрібних цін на певні види продукції; встановлення гарантованих закупівельних цін.

Оцінка розвитку більшості розвинутих країн свідчить, що існує пряма залежність між економічною політикою держави і рівнем розвитку ринкових відносин. За останні десятиріччя форми і методи впливу держави на економічні процеси значно змінилися і модифікувались, про це свідчить еволюція політики державного втручання — від жорсткого регулювання до ліберального монетаризму — і створення механізмів саморегуляції.

Регулювання зовнішньої торгівлі в країнах ЄС забезпечує підтримку внут-

рішніх виробників, захищаючи їх від негативного впливу змін у кон'юктурі світових ринків, і дозволяє вести активну зовнішньоторговельну діяльність, збуваючи на світових ринках значні обсяги продукції за умови збереження власної продовольчої безпеки. Для досягнення цих цілей у країнах ЄС використовується кількісне, цінове й митне регулювання. Кількісне регулювання аграрного ринку здійснюється за допомогою інтервенції купівлі, продажу сільськогосподарської продукції та заставних операцій.

Спільна аграрна політика країн ЄС спрямована на вирішення наступних проблем: підтримка вітчизняних фермерів на достатньому рівні для розширеного виробництва; забезпечення продуктами харчування населення країни; вплив на світовий продовольчий ринок. При цьому сумарні витрати на розвиток аграрного сектора в країнах ЄС становлять щорічно 80—100 млрд євро. Саме із цієї суми 30—35% спрямовуються на програми підтримки цін на внутрішньому ринку, 3—5% — витрати на реалізацію регіональних структурних програм, 20—25% — витрати, пов'язані з регіональними програмами підтримки аграрного сектора.

Досвід зарубіжних країн свідчить про необхідність проведення цілепрямованої політики з боку держави, заходів протекціонізму в аграрній сфері. Так, в США 25% доходів фермерів становлять дотації держави, в Канаді — 40%, у країнах ЄС — більше 50%, а у Японії — більше 70%.

Варто зазначити, що зарубіжні країни застосовують різноманітні способи і методи для стабілізації цін на зерно шляхом регулювання попиту і пропозиції, що є доцільним і для функціонування зернопродуктового підкомплексу України, а саме:

- мінімальну гарантовану ціну, яка узгоджується між представниками фермерів і урядом з метою зменшення фінансового ризику для виробників зерна. Вона зазвичай вища, ніж світова ціна, і в кінці року цінову різницю виплачує уряд фермеру, стимулюючи вирощування якісного зерна і заохочення виробників, ця різниця виплачується на основі середніх ринкових цін;

- пільгове кредитування або так звані закупівельні ціни, які виплачуються фермеру під час збиральної кампанії, це свого роду еквіваленти мінімальної гарантованої ціни. Якщо ціни на ринку піднімилися вище закупівельної ціни, то фермер може продати зерно на ринку і повернути кредит. Виплата пільгових кредитів під час збирання дозволяє розтягнути процес реалізації зерна на весь сільськогосподарський рік;

- державні закупівлі, які використовуються для регулювання внутрішнього ринку зерна. Якщо держава вважає за необхідне підняти ціни на внутрішньому ринку, які визначаються існуючим рівнем попиту і пропозиції, то вони штучно збільшують попит — за рахунок закупівлі залишків зерна і дотування його експорту. При збільшенні цін на внутрішньому ринку вище державних, держава шляхом продажу зерна зі своїх сховищ контролює "під цін", що за сутністю є інтервенцією зерна;

- "оплата по полях". Оплачуючи фермерам за кожен гектар посівних

площ, уряд намагається знизити ціни щодо світового рівня шляхом скорочення на відповідну суму гарантованої ціни, державних закупівельних цін або обсягів пільгових кредитів.

Для компенсації зниження доходів фермерів у США як захід щодо стабілізації, передбачена оплата за гектари виведені із сівозміни. У сприятливі роки скорочення посівів становить до 15%, у неврожайні роки — 5%. Ці заходи проводяться для зниження проблеми виробництва зерна. Виключення земель із сівозміни передбачає, що на цій землі заборонено вирощувати будь-яку сільськогосподарську культуру, а також використовувати її під пасовища і обробляти під пари; щоб мінімальні гарантовані ціни на зерно не зумовлювали зростання цін на продукти харчування, виплачуються дотації переробникам, які визначаються з урахуванням цін на конкурентні імпорتنі товари; надання безповоротної фінансової допомоги з боку держави для придбання основних фондів. Поряд з цим, держава вкладає великі кошти у науково-дослідні роботи щодо покращення і виведення нових сортів зернових культур, у розробку нових технологій їх вирощування; контроль за імпортом і експортом є важливим регулятором балансу зерна на ринку. В умовах, коли внутрішній ринок стабілізувався, його прагнуть захистити від впливу зовнішніх факторів шляхом контролю імпорту зерна. В умовах виробництва зерна і насиченості ним внутрішнього ринку виробники платять державі експортні мита на продаж зерна, а при недовиробництві — отримують дотації; імпортні квоти є ще одним із способів захисту національного продовольчого ринку. Для цього зарубіжним виробникам може бути відкритий обмежений доступ на національний ринок. Доходи фермерів регулюються шляхом збільшення цін в рамках квоти або зниження цін на залишки. При цьому квоти виробництва встановлюються для скорочення перевиробництва продукції; для розширення ринків збуту продукції багато розвинутих країн використовують різні способи надання "прихованих дотацій", у вигляді "гуманітарної допомоги" або "виробничих кредитів" розвиваючим країнам. Ці "пільги" є частиною міжнародної боротьби за ринки збуту сільськогосподарської продукції.

Усі країни з розвинутою ринковою економікою застосовують різні способи і форми підтримки вітчизняних товаровиробників. Так, зокрема, уряд США, щоб уникнути постійно зростаючих запасів зерна, майже до 1990-х років використовував Програму виключення земель із сівозміни, а також виплачував різницю між середньою ринковою і гарантованою ціною. Застосовували й інші організаційно-економічні заходи, такі як Програма розвитку експорту, Програма надання експортних кредитів та інші. У США існують різні державні програми допомоги експортерам зерна через їх субсидювання і пільгове кредитування.

У розвинутих країнах особлива увага приділяється матеріально-технічному забезпеченню аграрного сектора. Так, США і Франція краще забезпечені зерновими комбайнами: на 100 га зібраної площі припадає 19 комбайнів, в серед-

ньому у світі — 6, країнах-експортерах — 11. Забезпеченість тракторами на 100 га у Франції — 85, в США — 34, Канаді — 18, а в Україні — 6. Використання мінеральних добрив на 1 га посіву також катастрофічно відстає: в США — 103 кг д.в./га, у Франції — 320, Канаді — 75 а в Україні — 25 кг д.в./га [3].

У розвинутих країнах (США, Франція, Канада та ін.) накопичений позитивний досвід у страховому бізнесі, коли для гарантування доходів фермерів держава забезпечує страхування врожаю зернових культур, майна, доходів і витрат, пов'язаних з нестійкістю виробництва і нестабільністю ринкової кон'юнктури. Так, у Канаді страхуванню підлягають не тільки урожай зернових, а й доходи фермерів, що є однією із форм страхування їх господарської діяльності.

План страхування валового доходу і Рахунок стабілізації чистого доходу є програмами підтримки для канадських фермерів, які забезпечують найефективнішу стабілізацію їх доходів. План страхування валового доходу забезпечить захист доходів фермерів шляхом підтримки цін і надання гарантії на урожай, складається він із двох компонентів: страхування сільськогосподарських культур і гарантії доходу. Рахунок стабілізації чистого доходу призначається для потреб індивідуального фермера, який накопичується на основі визначеного процента чистого доходу від торгових угод щодо продажу продукції. Федеральні і провінційні уряди Канади надають підтримку: відсоткова ставка вкладів фермерів на 3% вища річної. Фермери можуть знімати гроші з цього рахунку в двох випадках: якщо показники поточного року по доходах нижчі, ніж середні за попередні п'ять років, їх дохід належить оподаткуванню якщо складає не менше 10 тис. дол.

У багатьох зарубіжних країнах (США, Канада, Австралія, Аргентина, Росія) проблемам державного контролю за якістю і раціональним використанням зерна і продуктів його переробки відводиться важливе місце і пріоритетне значення, яке відображається у відповідних законодавчих актах. Так, у Канаді прийнятий Закон "Про зернове господарство", який вирішує наступні завдання: регулювання порядку прийому, обробки і зберігання зерна; забезпечення стандартів якості зерна; встановлення стабільних тарифів на послуги щодо транспортування зерна.

Канадська програма якості передбачає наступні основні заходи: сортовий контроль; видачу ліцензій на експлуатацію елеваторів; інспекції зважування, санітарно-гігієнічні заходи; контроль за якістю зерна. Програма дає можливість підтримати високу якість вирощеного у Канаді зерна на всіх етапах системи прийому, обробки, зберігання і транспортування до того моменту, коли це зерно завантажується на борт судна для доставки його зарубіжному покупцеві. У Західній Канаді є приблизно 1700 термінальних елеваторів, що діють на основі виданої їм ліцензії. У Франції провідна роль у закупівлі зерна належить кооперативам, які володіють 75% зернохосовищ і охоплюють 75—80% обсягу закупівлі зерна на внутрішньому ринку без посередників (ферма — кооператив — споживачі), у зв'язку з чим відсутня база для спекуляції. Кооперативна торгівля зерном отримала розповсюдження і в інших країнах Європи. У Нідерландах вона становить 60%, ФРН — 52%, Данії — 50%, Ірландії — 23%, Великобританії, Італії, Бельгії — по 15%.

У світовій практиці найрозповсюдженішими є дві системи організації управління зернопродуктовим підкомплексом. Перша заснована на застосуванні ринкової ціни, до якої жорстко прив'язані нормативи, починаючи від виробництва, інспекції, переміщення, зберігання і продажу зерна, мінімальної участі державних фінансових і матеріально-технічних ресурсів з ставкою на ефективність маркетингу зерна.

ВИСНОВКИ

Досвід розвинутих країн свідчить про необхідність, відповідно до національних інтересів, застосовувати чітке державне планування і регулювання зернового господарства, розробляти обов'язкові програми.

Загальна оцінка зарубіжного досвіду дозволяє зробити висновки, що політика регулювання сільськогосподарського ринку в розвинутих країнах має чітко виражений характер державного аграрного протекціонізму. У результаті реалізації такої політики протекціонізму стимулюється розвиток національного аграрного сектора передусім в плані вирішення якісних та традиційно економічних показників ефективності, забезпечується продовольча безпека країни, при цьому спостерігається усталене стримування кількісних показників зростання. До можливостей використання світового досвіду застосування системи заходів з підтримки зернового господарства і регулювання реалізації зернової продукції віднесено: здійснення захисту внутрішнього ринку і стимулювання експорту через використання раціональної цінової політики; використання механізму застави; своєчасне і достатнє за обсягами проведення закупівельних і товарних інтервенцій; формування вторинного ринку сільськогосподарської техніки та ін.

Отримані результати свідчать, що ефективна підтримка зернового виробництва прямо пропорційно впливає на розвиток зернового ринку: збільшення пропозиції, стабілізацію перехідних запасів, формування інтервенційних фондів і розвиток міжрегіональних зв'язків.

Література:

1. Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри / За ред. С. І. Юрія, Є.В. Савельєва. — К.: Знання, 2007. — 595 с.
2. Чмирь С.М. Розвиток зернопродуктового підкомплексу в Україні: монографія. — К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2004. — 292 с.
3. Мелюхіна О. Г. Фермерський зерновий ринок США: його організація і його особливості ценоустановлення. — М.: ВНИИТЕИаргопром, 1994. — 56 с.
4. Галушко В. П., Хоменко В.Ф. Державне регулювання та підтримка сільськогосподарського виробництва в розвинутих країнах // Економіка АПК. — 1998. — №11. — С. 3—6.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2010 р.